

aż po wschód. Bogu niech będą za to dzięki” (s. 268). Siłą sprawczą wszystkich ataków terrorystycznych jest oczywiście Bóg. Daje on wsparcie oraz karze wszystkich nieprzyjaciół religii islamistycznej. Islamiści, jak zauważyć można w książce, wszystkich tych nieprzyjaciół nazywają „niewiernymi” i „zdrajcami”, a są nimi muzułmanie, którzy współpracują z Zachodem bądź też nie uznają idei islamu. We wszystkich przesłaniach widoczne jest pragnienie męczeństwa, które traktowane jest jako zaszczyt w walce. Uważają, że za to czeka ich wielka nagroda w niebie. Działania zbrojne, które prowadzą terroryści, w oświadczeniach są przedstawiane jako święta wojna. Dlatego też wszechobecne są błogosławieństwa dla wszystkich, którzy uczestniczą w walce i spełniają wolę Boga.

O nieprzeciętnych walorach recenzowanej książki stanowi głównie ranga podjętej problematyki. Uznanie budzi inteligentny podział na części, jak i logiczna sekwencja rozważań oraz interesująca treść wszystkich tekstów. Jednym z atutów recenzowanej książki jest międzynarodowy charakter. Z całym przekonaniem można ją polecić wszystkim czytelnikom zainteresowanych problematyką terrorystyczną.

► Wojciech Stankiewicz

Ernst Lokowandt, *Der Tenno. Grundlagen des modernen japanischen Kaisertums*, Iudicium Verlag, München 2012, ss. 164¹.

Profesor Ernst Lokowandt (ur. 1944), związany z Uniwersytetem Tokijskim w Japonii, jest postacią w Polsce nieznaną. Sytuację tę można tłumaczyć w ten sposób, że większość prac naukowych niemieckich badaczy Japonii jest nieobecna w naszym kraju. Konsekwencją takiego stanu jest pomijanie naukowego wkładu naszych sąsiadów w przybliżenie i zrozumienie szeroko pojmowanej kultury Japonii. Do tego doliczyć należy także przekłady literatury starojapońskiej, jak *Kojiki*, *Nihongi* czy *Man'yōshū*, a także dzieła z zakresu filozofii, głównie *Shōbōgenzō* Dōgena oraz przedstawicieli Szkoły Kioto. Warto także dodać, że niemieckie publikacje poświęcone są także kwestiom religii, głównie buddyzmowi i *shintō*, a także polityce. Na tym tle odznaczają się studia Autora recenzowanej książki, który od kilkadziesiąt lat publikuje prace poświęcone związkom polityki z prawem i religią w Japonii. Zaś najbardziej interesujące są jego prace poświęcone znaczeniu systemu cesarskiego w Japonii i jego religijnych oraz prawnych uwarunkowań. Warto wymienić choćby najważniejsze z nich: *Die rechtliche*

¹ Recenzja książki została współfinansowana przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

Entwicklung des Staatshintō in der ersten Hälfte der Meiji-Zeit 1868–1890 (1978), *Zum Verhältnis von Staat und Shintō im heutigen Japan – Eine Materialsammlung* (1981), *Das japanische Kaisertum* (1989) oraz *Shintō. Eine Einführung* (2001).

W najnowszej książce *Der Tennō. Grundlagen des modernen japanischen Kaisertums* Ernst Lokowandt wpisuje się w dotychczasową drogę badawczą i jednocześnie w ogólną tendencję ukazania charakterystyki japońskiej polityki. Temat ten dotyczy systemu cesarskiego, który stanowi jeden z istotnych problemów współczesnej Japonii. Warto dodać, że dotychczas wątek ten doczekał się niewielu opracowań, które nie odnosiłyby się jedynie do historii, lecz także do antropologii, politologii czy religioznawstwa. Z tego też względu warto wskazać tychże badaczy i ich dzieła, które wyznaczyły wiele interesujących ścieżek badawczych. Mianowicie: David M. Earl, *Emperor and Nation in Japan: political thinkers of the Tokugawa period* (1964), Klaus Antoni, *Der Himmlische Herrscher und sien Staat. Essays zur Stellung des Tennō im modern Japan* (1991), Kenneth J. Ruoff, *The people's Emperor: democracy and the Japanese Monarchy: 1945–1995* (2002) czy Ben-Ami Schillony, *Enigma of the Emperors: Sacred Subservience in Japanese History* (2005) oraz *The Emperors of Modern Japan* (2008). Na tym tle książka Lokowandta prezentuje się jako dzieło o niewielkich rozmiarach, lecz bogate w treść i nowe ujęcia tematu.

Recenzowana książka składa się pięciu rozdziałów poświęconych kolejno historii kształtowania się władzy cesarskiej w Japonii. Z tego też względu niniejszą pracę można podzielić na dwie części. Pierwsza z nich dotyczy ukazania podstaw dla legitymizacji systemu cesarskiego od czasów starożytnych aż do okresu Meiji (1868–1912). Druga zaś poświęcona jest ukazaniu owej instytucji w czasach współczesnych, wraz z towarzyszącymi jej kontrowersjami wynikającymi z pełnionych przez cesarza funkcji. Wprowadzanie to tejsze problematyki odnajdujemy w pierwszym i drugim rozdziale, które poświęcone zostały ukazaniu istoty i legitymizacji jego władzy w starożytnej Japonii. Warto podkreślić, że Lokowandt nie rozpoczyna swoich rozważań od *Kojiki* i *Nihongi* – co jest dość charakterystyczne dla natywistycznie zorientowanych badaczy japońskich oraz kontynuujących ich punkt widzenia zachodnich japonologów – traktując je jako podstawę dla wyjaśnienia wyjątkowej pozycji cesarza w społeczeństwie japońskim. Starając się wskazać, na czym polega źródło jego legitymizacji, stawia dość śmiałą tezę, że „Istnienie cesarza nigdy nie było praktycznie zagrożone” (s. 13). Wyjaśniając owo prowokujące zdanie Autor wskazuje na istnienie hegemonicznej struktury ideologicznej i politycznej pozwalającej na utrzymanie władzy przez panującą dynastię. W tym celu dokonuje porównania z chińskim systemem cesarskim i stwierdza, że w Japo-

nii nie funkcjonowała koncepcja wertykalnego uprawomocnienia w postaci „mandatu Nieba” (s. 13). Podstawą dla japońskiej legitymizacji miał być sama dynastia cesarska, której przypisywano niezbywalność oraz nieprzerwalność (patrz: s. 13, 21). Uzasadniając swoje zdanie, Autor wskazuje na VII w. i reformę Taika z roku 645, kiedy to dokonano instytucjonalizacji władzy cesarskiej zgodnie z wytycznymi konfucjańskimi. W jej rezultacie cesarz miał stać się świeckim władcą (s. 19).

Problemy w analizie statusu instytucji cesarskiej wynikają z nietypowego, lecz interesującego badawczo funkcjonowania władzy politycznej w Japonii. Chodzi tu mianowicie o przejście władzy politycznej przez shogunat, przy jednoczesnym pozostawieniu dynastii cesarskiej, skłaniając tym samym do postawienia pytania, dlaczego instytucja cesarska została pozostawiona i co warunkowało jej nietykalskość? Podkreślić wypada, że Autor pozostawia nas, czytelników, z pytaniem, na które nie udziela odpowiedzi, a jedynie udzielając wskazówek mających wyjaśnić ową sytuację. Warto mieć na uwadze także to, że rozważania dotyczące dynastii cesarskiej w starożytnej i średniowiecznej Japonii w dużej mierze podporządkowane są wprowadzeniu do analizy zmian, jakie zaszły po roku 1868. Chodzi tu mianowicie o czas, kiedy Japonia stała się monarchią konstytucyjną, zaś sam cesarz nowoczesnym monarchą. Można twierdzić, że Lokowandt, będąc świadomym owej

tendencji, stara się wykazać, że proces ten był skomplikowany, zaś rezultat wymyka się jednoznacznym ocenom.

Interesujący wątek podniesiony został w rozdziale drugim *Der Tennō im Altertum*, a dotyczy on utopijnej wizji wspaniałej Japonii i powiązania jej z istnieniem dynastii cesarskiej. Omawianym w książce przykładem są prace przedstawicieli Kokugaku (szkoły Narodowej), a przede wszystkim Motooriego Norinagi (1730–1801) i Hiraty Atsutane (1776–1843). Znaczenie owych myślicieli dla polityki i kultury japońskiej jest niesłychanie ważne, bowiem przyczynili się oni do rozpoczęcia badań nad zabytkami literatury starojapońskiej, głównie *Kojiki* i powiązania ich z shintoizmem. Jak zaznacza Lokowandt, „poprzez rozwój tej literatury uzyskano wgląd w starożytne japońskie obyczaje i instytucje, które pojawiły się w rajskim stanie pierwotnym” (s. 22). Dzięki temu przypisano *shintō* miano rdzennie japońskiej i wywiedziono z niej początki dynastii cesarskiej. Ów konstrukt religijny nazwany został „czystym *shintō*” jako najbardziej odpowiadający wizjom pierwotnej Japonii, to znaczy narracjom zawartym w *Kojiki* w postaci mitów kosmologicznych oraz dotyczących ustanowienia władzy politycznej z zarządzenia bogini Amaterasu (patrz: s. 23). Podkreślić należy, że wątki te stanowić miały fundament dla legitymizacji władzy cesarskiej w okresie Meiji oraz kształtowania świadomości narodowej w Japonii.

Największą część recenzowanej książki stanowi rozdział trzeci *Meiji-Zeit*, który poświęcony został cesarzowi Meiji i nowoczesnemu typowi monarchii konstytucyjnej. Jednym z istotniejszych i bardziej interesujących partii tekstu są rozważania poświęcone procesowi upolitycznienia *shintō* i wykorzystania tejże religii jako determinanty do kształtowania świadomości narodowej oraz legitymizacji dynastii cesarskiej. Wyrazistym przykładem uczynienia z *shintō* hegemonicznej doktryny wpisującej się w kontekst legitymizacji cesarza Meiji jest budowa skomplikowanej struktury świątyń. Lokowandt przedstawia ich podział na chramy typowo polityczne, nazywane chramami państwowymi (*Staatsschreine*), oraz chramy ludowe (*Volksschreine*) (patrz: s. 37). Celem tego podziału jest wskazanie na różnice pomiędzy różnymi formami kultów, a także ukazanie procesu instytucjonalizacji wybranych aspektów i przypisanie im typowo politycznego znaczenia. A dokładnie, jak twierdzi Autor, wierzenia w lokalne bóstwa zostały podporządkowane panteonowi bóstw obowiązujących dwór cesarski (s. 34–35). Najbardziej znanym przykładem świątyni pierwszego typu jest *Ise-jingū*, która podporządkowana została kultowi bogini Amatersasu – protoplastce dynastii cesarskiej. Doprowadziło to do tego, że kultom związanym z cesarzem przypisano pozycję dominującą i obowiązującą wszystkich Japończyków. W ten też sposób rozpowszechniany

i reprodukowany był wizerunek cesarza jako potomka shintoistycznych bogów oraz jedyni i prawowity władca Japonii. Drugą świątynią posiadającą typowo polityczne znaczenie jest *Yasukuni-jinja*. Chram ten, o czym warto pamiętać, został zbudowany przede wszystkim w celu wspierania procesarńskiej polityki oraz konsolidacji tożsamości narodowej. Z kolei po II wojnie światowej, głównie w Chinach i Korei, cieszy się on niechlubną sławą miejsca łączącego *shintō* z systemem cesarskim i militarystką (s. 125). Wartością recenzowanej książki jest to, że wątek ten nie został ograniczony do czasów przedwojennych, lecz zostały opisane towarzyszące mu współcześnie kontrowersje. Chodzi tu przede wszystkim o wizyty ważnych japońskich polityków, które odczytywane są jako wspieranie przedwojennego militarystki i wojennej agresji wobec krajów Azji kontynentalnej (patrz: s. 128).

Z dużą dozą prawdopodobieństwa można twierdzić, że wiodącym tematem recenzowanej książki jest kwestia kształtowania i reprodukcji tożsamości narodowej w Japonii. Ernst Lokowandt stara się dość konsekwentnie wykazać, że proces instytucjonalizacji władzy cesarskiej nierozzerwalnie związany był z narodotwórczymi działaniami rządu Japonii. Charakterystyka tego procesu ukazana została na przykładzie rozpowszechniania koncepcji Japonii jako kraju rodzinnego (*Familienstaat*) oraz idei *kokutai*. Wskazując na japońskich natywiistów

z Kokugaku Lokowandt twierdzi, że korzenie idei państwa rodzinnego można wysledzić już w mitologii (s. 67), a dokładnie w wykreowanym przez natywiistów polityczno-religijnym tworze wykorzystującym wybrane aspekty kultu bogini Amaterasu. W ten sposób starano się wykreować ideę Japonii jako „boskiego kraju” lub „kraju bogów” (*shinkoku*), w oparciu o wiarę, że kraj i jego mieszkańcy pochodzą od bogów, zaś władza polityczna została ustanowiona z boskiego polecenia (s. 67). Z tą koncepcją nierozzerwalnie związana jest idea *kokutai*, która funkcjonowała w Japonii jako jedna z najważniejszych składników ideologii narodowościowej. Wskazując na wieloznaczność słowa „*kokutai*” Lokowandt zarysowuje jej złożoność i historię powstania. Dodatkowo przedstawia on obecność idei w *Konstytucji Meiji*, poprzez wykazanie jej związku z wyjątkowym statusem cesarza (patrz: s. 72–73). Warto zwrócić uwagę na ten wątek, bowiem ukazuje on, w jaki sposób rozpowszechniania była w społeczeństwie japońskim idea „boskiego cesarza”, a także reprodukowana tożsamość narodowa.

Na uwagę zasługuje także podjęty przez Autora temat związków cesarza z japońskim parlamentem. W ostatniej części rozdziału trzeciego przedstawia on urząd cesarski jako uwikłany w kulturowe i polityczne zależności, wynikające zarówno z konstytucji, jak i wzrastającego znaczenia parlamentu. Minusem analiz zawartych w książce jest niepodjęcie tematu zależności po-

między cesarzem a politykami i militarystami w czasie II wojny światowej, dzięki czemu moglibyśmy dokładniej sprawdzić zakres obowiązków i wpływów władzy cesarskiej, a także odpowiedzieć na pytanie: czy cesarz faktycznie był (i nadal jest) politykiem odgrywającym ważną rolę w polityce Japonii?

Podsumowując, należy stwierdzić, że nowa książka Ernsta Lokowandta *Der Tennō. Grundlagen des modernen japanischen Kaisertums* jest ważną publikacją naukową, bowiem wpisuje się ona w niesłychanie istotny nurt badawczy poświęcony podstawom japońskiej polityki oraz kształtowaniu świadomości narodowej w Japonii. Ponadto zawiera ona wiele niepodejmowanych w literaturze japonologicznej tematów związanych z systemem cesarskim. Są nimi przede wszystkim związki z natywistycznymi koncepcjami wspaniałej Japonii o posiadaniu boskiej proweniencji i władzy politycznej z równie boskiego nadania. Dodatkowo Autor podjął się trudu ukazania prawnego uwarunkowania systemu cesarskiego, co jest dość rzadkim przypadkiem w literaturze przedmiotu. Dlatego też przyznać należy, że wraz z książką Lokowandta mamy możliwość prześledzenia mało znanych wątków historii nowożytnej i współczesnej znacząco poszerzających naszą dotychczasową wiedzę.

► Marcin Lisiecki